

Slachta Krisztina

Megfigyelt szabadság

A keletnémet és a magyar állambiztonsági szervek
együttműködése a Kádár-kori Magyarországon
1956–1990

Kronosz – ÁBTL

Slachta Krisztina

Megfigyelt szabadság

A keletnémet és a magyar állambiztonsági szervek
együttműködése a Kádár-kori Magyarországon
1956–1990

SLACHTA KRISZTINA

MEGFIGYELT SZABADSÁG

A keletnémet és a magyar állambiztonsági szervek
együttműködése a Kádár-kori Magyarországon
1956–1990

Kronosz Kiadó
Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Pécs–Budapest, 2016

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó és az
Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára gondozásában
2016-ban megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6027-82-5

Olvasószerkesztő: Czeferner Dóra

A borítón felhasznált kép forrása:
BStU MfS HA VI. Nr. 5519. 5/36.
(A BStU engedélyével)

© Slachta Krisztina
© Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
© Kronosz Kiadó

Christian Domnitznak
1975–2015

TARTALOM

1. BEVEZETÉS	9
2. A KELETNÉMET ÁLLAMBIZTONSÁG KUTATÁSÁNAK SAJÁTOSságAI	19
2.1. Állambiztonsági kutatások a német történetírásban	19
2.2. Forrásadottságok, az állambiztonsági iratok forrásértéke	42
3. MAGYARORSZÁG HELYE A „MEGHOSSZABBÍTOTT FAL” RENDSZERÉBEN	48
3.1. A német megosztottság és az utazás állambiztonsági ellenőrzése az NDK-ban	48
3.2. A „meghosszabbított fal” a gyakorlatban: az operatív csoportok rendszere	63
3.3. Idegenforgalom és állambiztonság Magyarországon	71
4. A KELETNÉMET ÉS A MAGYAR ÁLLAMBIZTONSÁGI SZERVEK EGYÜTTMŰKÖDÉSE	88
4.1. Az együttműködés jogi keretei	88
4.2. A két állambiztonsági szerv együttműködési megállapodásai	103
5. A „MEGHOSSZABBÍTOTT FAL” KIÉPÍTÉSE: A STASI OPERATÍV CSOPORTJA ÉS A KÉT SZERV EGYÜTTMŰKÖDÉSE AZ 1960-AS ÉVEKBEN	118
5.1. A kezdetek: a Stasi operatív csoportjának tevékenysége 1964–1970 között	118
5.2. Aktív barátság: a keletnémet és a magyar állambiztonság kooperációja az 1960-as években	131
5.3. A „Berlini” személyi dosszié	136
6. ÚJJÁSZERVEZÉS ÉS PROFESSZIONALIZÁLÓDÁS: AZ OPERATÍV CSOPORT ÉS A KÉT ÁLLAMBIZTONSÁGI SZERV EGYÜTTMŰKÖDÉSE AZ 1970-ES ÉVEKBEN	145
6.1. A magyar idegenforgalom átalakulása az 1970-es években	145
6.2. A keletnémet idegenforgalom állambiztonsági ellenőrzésének átszervezése, az operatív csoportok professzionizálódása	150
6.3. Az operatív csoport mindennapjai	159
6.4. A két állambiztonsági szerv együttműködése az 1970-es években	182

7. TÖMEGTURIZMUS ÉS RUTIN: A STASI OPERATÍV CSOPORTJÁNAK TEVÉKENYSÉGE MAGYARORSZÁGON AZ 1980-AS ÉVEKBEN	190
7.1. Átalakuló körülmények, a tömegturizmus állambiztonsági kihívásai	190
7.2. Totális állambiztonsági ellenőrzés a Balaton partján	203
7.3. Az állambiztonsági együttműködés súlypontja: kiadatási ügyek	239
8. A VÉGJÁTÉK FELÉ: A KÉT ÁLLAMBIZTONSÁGI SZERV 1988–1989-BEN	248
8.1. Az operatív csoport és az állambiztonsági kooperáció utolsó évei	248
8.2. A két állambiztonsági szerv együttműködésének átalakulása	252
8.3. A páneurópai piknik és a határnyitás	267
8.4. Az operatív csoport utolsó hónapjai	277
9. ÖSSZEGZÉS	286
MELLÉKLETEK	297
– Az NDK-t legálisan (áttelepülési engedéllyel), vagy illegálisan (szökés útján) elhagyó keletnémet állampolgárok száma, 1949–1989	297
– Összefoglaló adatok a magyarországi idegenforgalom, a Magyarország területén tiltott határátlépést elkövető NDK állampolgárok, valamint az MfS magyarországi operatív csoportjának tevékenységére és a két baráti állambiztonsági szerv együttműködésére vonatkozóan, 1960–1989	299
– A keletnémet állambiztonság szervezeti felépítése 1989-ben	304
– A magyar állambiztonsági szervek szervezeti felépítése 1963–1989 között	306
– Államközi egyezmények a Német Demokratikus Köztársaság és a Magyar Népköztársaság között; megállapodások a keletnémet és a magyar állambiztonsági szervek között	313
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	315
FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK	319
Felhasznált források	319
Irodalomjegyzék	322
SUMMARY	341

1.

BEVEZETÉS

Az egykori Német Demokratikus Köztársaság (NDK)¹ történetének a közérdeklődésre leginkább számot tartó szelete napjainkig az Állambiztonsági Minisztérium (*Ministerium für Staatsicherheit*, MfS, közismert nevén Stasi) tevékenysége. A Németország keleti részében felállított állambiztonsági szerv története azonban nem csak egy kis részletét képezi a keletnémet történelemnek. Szerteágazó tevékenysége ugyanis átjárta az élet minden területét, beszívárgott az Német Szövetségi Köztársaság (NSZK)² mindennapjaiba, és kiterjedt a „baráti” szocialista országokra is. E láthatatlan, mégis tapintható jelenléte tette a Stasit az NDK szürke hétköznapjainak mindent átható részévé – ma pedig az NDK emlékezetének megkerülhetetlen fejezetévé.

A berlini fal felépítését követően egyre több NDK-állampolgár próbált meg más szocialista országokon keresztül eljutni az NSZK-ba. Az NDK vezetése és a keletnémet állambiztonság éppen ezért potenciális disszidensként tekintett azon állampolgáira, akik szabadságukat egy nyugati országgal határos szocialista államban töltötték. Magyarország földrajzi helyzetéből adódóan is kitűnő lehetőséget jelentett az illegális határátlépés szándékával érkező keletnémet turisták számára, így a Stasi figyelme a szocialista idegenforgalmi paradicsomra, a Balatonra, sőt egészen a bolgár tengerpartig húzódó területre is kiterjedt. Ezt a rendszert „meghosszabbított falként” definiálta Monika Tantzsch,³ a téma első német kutatója, a Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BStU),⁴ vagyis az ún. Stasi-levéltár egykori munkatársa. A szervezeten, majd később mind nagyobb arányban önálló turistaként utazó keletnémeteket a Stasi folyamatos megfigyelés

¹ Deutsche Demokratische Republik (DDR).

² Bundesrepublik Deutschland (BRD).

³ TANTZSCHER 2001b

⁴ Az Egykori NDK Állambiztonsági Szerveinek Iratait Kezelő Szövetségi Megbízott Hivatala. A továbbiakban: BStU.

alatt kívánta tartani. Ez Magyarországon, Csehszlovákiában, illetve Bulgáriában a testvérszervek⁵ támogatásával és tudtával, kihelyezett operatív csoportok⁶ révén valósult meg, a „meghosszabbított fal” rendszerének fontos elemeként.⁷

A következőkben a Stasi Magyarországon működő operatív csoportjának közel három évtizedes története tárul fel az olvasó előtt, az alapítástól a keleti blokkban lezajlott politikai átalakulásokig, vagyis a téma szempontjából a legfontosabbnak tekinthető határnyitásokig, 1989 őszéig.⁸ Bár a keletnémetek disszidálásának megakadályozására hozott intézkedések egyidősek a második világháború utáni német megosztottság történetével, a magyar és a keletnémet állambiztonsági szerv közötti együttműködés csak 1956 után bontakozott ki. A Stasi operatív csoportjainak létrehozása csak a berlini fal felépítése, azaz 1961 után vette kezdetét, aktív magyarországi tevékenységük pedig 1964 nyarától datálódik, a két állambiztonsági szerv kooperációja pedig egészen 1990 januárjáig tartott.

Jelen munkában a Magyarországon működő operatív csoport történetének teljes körű feldolgozását végzem el, amit mindazon tényezők és körülmények keretébe ágyazva mutatok be, amelyek a Stasi magyarországi tevékenységét meghatározták. Az operatív csoport történetét a keletnémet, valamint a magyar kül- és belpolitikai légkör átalakulásának tükrében vizsgálom, amelyek meghatározták a két ország gazdasági és társadalmi struktúráját, állampolgáraik utazási szokásait, az idegenforgalom változásait. Több, egymástól függetlennek tűnő tényező kölcsönhatása nyomán kirajzolódnak a két állambiztonsági szerv együttműködésének csomópontjai, kapcsolatuk hangsúlyeltolódásai. Mindemellett fontosnak tartom kiemelni, hogy e kötet nem csupán a szervezettörténeti aspektusok részletes bemutatására, valamint az operatív csoport szervezeti struktúrájának, átalakulásainak, személyi állományának és tevékenységének ismertetésére szorítkozik. A dokumentumok tükrében elemzi ugyanis a korszak magyarországi idegenforgalmának történetét, a kelet- és nyugatnémetek utazási szokásainak változásait, ezáltal életmódtörténeti adalékokkal is szolgál.

⁵ A testvérszervek fogalma (az MfS szóhasználatában *Bruderorgan*, vagyis BO) a szocialista országok állambiztonsági szerveit jelölte, együttműködésük a rendszerből fakadó, magától értetődő feladatuk volt. A korszakban és a keletkezett iratokban használt kifejezés, amit a témára vonatkozó német nyelvű szakirodalom is átvett. Pl. DALOS 2003a, 2003b, 2003c.

⁶ A továbbiakban: OP, vagy OPG, *Operativgruppe*.

⁷ TANTZSCHER 2001b. 7.

⁸ Jelen kötet a 2014. május 21-én, a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a Magyarság a 19–20. Században” Doktori Program keretében *A Stasi Magyarországon. Az egykori NDK Állambiztonsági Minisztérium operatív csoportjának magyarországi tevékenysége, együttműködés a magyar és a keletnémet állambiztonsági szervek között, 1964–1989* címmel, *summa cum laude* minősítéssel megvédett doktori dolgozatom átdolgozott, bővített kiadása. A doktori dolgozat eredeti szövege az Országos Doktori Tanács honlapján a nyilvános védés óta teljes terjedelmében elérhető: <http://www.doktori.hu/index.php?menuid=193&vid=12970>; utolsó megnyitás: 2015. június 6.

Az egykori Német Demokratikus Köztársaság Állambiztonsági Minisztériuma és a magyar Belügyminisztérium állambiztonsági részlegei közötti együttműködés történetéhez a közvélemény elsősorban a Balatonon nyaraló keletnémetek megfigyelését társítja. Jóllehet a társszervek kapcsolata – és ezen belül az idegenforgalom ellenőrzésére irányuló tevékenységük – olyan szerteágazó téma, mely nem csupán az állambiztonsági szervek teljes működését érinti, hanem különböző belső mechanizmusait, átszervezéseik történetét, a külső és belső ellenségek meghatározását, illetve azok folyamatos módosulását, az együttműködés jogi alapjait, az idegenforgalom fejlődését. Mindemellett a kérdéskör kül- és belpolitikai, diplomáciai- és társadalomtörténeti aspektusai is feltárulnak, a vonatkozó iratokból felsejlik a két – az NSZK-val együtt három – ország viszonyának módosulása, nemzetközi kapcsolataik és törekvéseik változása, az általuk követett külpolitikai irányvonal, az új diplomáciai tapogatózások megítélésének módosulásai. A kapcsolatrendszer kerete a szocialista országok nemzetközi politikai és diplomáciai erőterekbe ágyazott története, melynek háttérében egyben feltárul a rendszerváltásokig vezető út.

A történet kezdőpontjának természetesen Németország kettéosztását kell tekintenünk: 1949. május 23-án, illetve október 7-én ugyanis két ellenséges és elmentéses politikai-gazdasági hatalomhoz tartozó német állam jött létre.⁹ A megszállási övezetekre osztott Németország határait a két önálló állam megalakulása szilárdította meg, de ekkor még egyfajta szelepet és kaput – vagyis köldökszinórt – jelentett Nyugat-Berlin. Az NDK számára ez kapcsolódási pontként szolgált a nyugati világhoz, kulturális, gazdasági és fizikai átjáró jellege mellett a két államban élő rokonok találkozási helyszínéül is szolgálhatott. A városrészben számos keletnémet dolgozott, vásárolt, a szórakozni vágyók pedig amerikai filmeket néztek a mozikban. Lényeges, hogy ekkor még a nyugati városrész lakói számára sem tiltották az átjárást a „demokratikus Berlinbe”. 1961. augusztus 13-án, a berlini fal felépítésével azonban ez az átjáró teljesen megszűnt, ami nyilvánvalóan a német-német kapcsolatok fokozatos kihüléséhez, rokoni, baráti találkozók időszakos megghiúsulásához vezetett; legalábbis Németország, illetve a két Németország területén. Egy új helyszín felkutatására volt tehát szükség, amelyet mindkét Németország lakói egyszerűen elérhettek, s amely mindenki számára elérhető áron nyújtott lehetőséget a baráti találkozásokra és a családi összejövetelekre.

A fal felhúzásával áthatolhatatlan fizikai akadály létesült, ezzel azonban csupán időszakosan sikerült elkendőzni azokat a gazdasági, társadalmi és politikai különbségeket a két Németország között, melyek az áttelepülések elsődleges okaiként fogalmazódtak meg. Ezen okokhoz egy további tényező is kapcsolódott: a fal által véglegesen kettészakított családok vágya, hogy családtagjaikkal azonos országban élhessenek, vagy legalábbis rendszeresen találkozhassanak.

⁹ NÉMETH 2004. 313–324.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért éppen a Balaton vált a két Németország lakóinak egyik kedvenc találkozóhelyévé? Miért Magyarországra érkeztek tömegesen a nyugat- és keletnémet turisták? A németek számára Csehszlovákia, sőt, még Bulgária is kedvelt nyaralóhely volt, a „legvidámabb barakk” legnagyobb tava mégis máig őrzi pozícióját a rendszerváltás előtti időszak német emlékezetében. Egy különleges útikönyv bevezetője – melyet Hubertus Knabe, az NDK történetének egy neves kutatója publikált, miután az 1980-as évek végén két évet töltött Magyarországon¹⁰ – szintén felidézi a korszak balatoni nyarainak hangulatát:

„Estéről estére testvérekké válnak kelet- és nyugatnémetek és kártyáznak. [...] Magyarország – találkozási pont, tranzitország Kelet és Nyugat között. Ez az ország ezerszeres szervezeten találkozás helyszíne az egyébként táborok és kultúrák szerint szétválasztott világban. [...] A Sommerfeldt család a Ruhr-vidéki Hattingenből minden év nyarán felpakolja a lakóautóját és a Balaton felé hajt: Az emberek annyira barátságosak itt, mondják, az étel finom és minden annyira csodálatosan olcsó. [...] Közvetlenül mellettük a smaragdzöld tó partján lévő tömegszálláson sátrazik a Schuster család Zwickauból: Mindenki annyira vidám és nyitott itt, mondják, olyan dolgokat lehet itt kapni, amikről mi csak álmodunk, csak nekünk sajnos minden szörnyen drága.”¹¹

E rövid idézet a szocialista idegenforgalom világában rejlő feszültségek forrásaira is rámutat. A német–német kapcsolatok 1961 után helyeződtek a két Németország határain kívülre, vagyis pontosan akkor, amikor Magyarországon elindult egy viszonylagos életszínvonal-emelkedés.¹² A többi szocialista országhoz képest *nyugatiasabb*, jobb minőségű ellátás a nyugatnémetek ízlésének és elvárásainak is megfelelt, ráadásul számukra mindent rendkívül olcsón kínáltak.¹³ A magyarországi körülmények a keletnémeteknek az elérhető „Nyugatot” jelentették, viszont számukra egyre kevésbé volt megfizethető mindez. Mivel a magyar idegenforgalom állami szektora – és a „maszekok”, a szállásadók, a vendéglátók, valamint a piacolók – számára is a nyugati márka volt a kívánatos valuta, továbbá mivel a nyugatnémetek szinte mindent megengedhettek maguknak, a keletiek pedig egyre szűkösebben tudták beosztani az utazásokra engedélyezett napi díjakat, az NDK-ból érkezők egyre inkább „másodosztályú vendégeknek” érezték magukat, amit a magyar vendéglátók elég gyakran valóban érzékeltettek is velük. A politikai-gazdasági rendszerektől független földrajzi tényezők is hozzájárultak a Balaton népszerűségéhez: mindkét Németország polgárai könnyen, gyorsan, olcsón, s ami a legfontosabb, baráti országokon áthaladva közelíthették

¹⁰ KNABE 1988.

¹¹ KNABE 1988. 10.

¹² ROMSICS 2002. 427, 442, 454.

¹³ HORVÁTH 2008. 60–83.

meg. Nem szabad megfeledkeznünk egy másik fontos tényezőről, nevezetesen a balatoni időjárásról sem, a forró, napsütéses nyarokról, a több hónapon át tartó strandszezonról, ahol a gyümölcsök és a paradicsom is egészen más ízűek voltak, mint a távoli német területeken.

A történet szűken értelmezett időkerete, amint már említettem, 1964-től 1989-ig húzódik. Kezdőpontként az operatív csoportok alapításának éve szolgál, melynek okai azonban jóval korábbi eseményekre vezethetők vissza. A „meghosszabbított fal” rendszerének története, az NDK-t elhagyni szándékozó állampolgárok elleni állambiztonsági intézkedések sora Németország megosztásával kezdődött, viszont a berlini fal felépítésével sem zárult le. A magyar állambiztonságnak az idegenforgalom ellenőrzésére irányuló tevékenysége szintén korábbi gyökerű. A vizsgálódás záró évszáma (1989) nem szorul magyarázatra, hiszen ekkor, a kelet-európai rendszerváltásokkal együtt nyíltak meg a határok nem csak a kelet-németek, hanem például a Romániából menekülő erdélyiek előtt is. A lakosság állambiztonsági ellenőrzése ekkor teljes mértékben elveszítette korábbi célját és értelmét, az utazási szabadság szükségtelenné tette az idegenforgalom állambiztonsági ellenőrzésének korábbi gyakorlatát.

Az MfS operatív csoportja 1964-től a két baráti állambiztonsági szerv együttműködési megállapodásai értelmében tartózkodott Magyarországon, tevékenysége e kapcsolat mind szövevényesebb keretei között értelmezhető. A Stasi szervezeti egységei között az említett három szocialista országban működő operatív csoportok alkottak egy egységet a „meghosszabbított fal” rendszerében. Ezek szervezeti összefonódásai miatt a kutatás során nehézséget okozott a magyar csoportra vonatkozó források, sporadikusan fellelhető adatok feltárása. Az egység fő feladata a nyaralásukat Magyarországon töltő NDK-állampolgárok ellenőrzése, a tervezett bűncselekmények – jellemzően tiltott határátlépés vagy annak előkészítése – felderítése, illetve az NDK-ban folyamatos állambiztonsági ellenőrzés alatt álló, és éppen itt nyaraló, vagy hosszabb ideig itt tartózkodó személyek megfigyelése volt.

A két szerv együttműködése másik fontos területének számított az NDK-ban, illetve a Magyarországon dolgozó vendégmunkásokról és a felsőfokú tanulmányokat végző vendégdiákokról szóló információk cseréje, továbbá a gazdasági és a kulturális élet szereplőinek közös operatív ellenőrzése. Az állambiztonsági tevékenység intenzitása ezen a területen sem volt arányos, a Magyarországon tapasztalható – az NDK-hoz képest – nagyobb „szabadság”, továbbá az ellenzéki mozgalmak aktivitása miatt a magyarok NDK-beli jelenléte nagyobb veszélyt jelentett, így az ő ellenőrzésük szintén a Stasi számára volt fontosabb. Természetesen egy-egy kiemelkedő magyar ellenzéki személyiség vagy író kelet-berlini látogatásának részleteire a magyar szervek is kíváncsiak voltak, így kifejezetten ők figyelmeztették a testvérszervet a pontos érkezésről, illetve kérték őket az operatív ellenőrzé-

sére, és a megszerzett információk átküldésére.¹⁴ A keletnémet állambiztonsági szervek magyarországi jelenlétének vizsgálatakor megkerülhetetlen kérdés, hogy milyen nemzetközi jogi keretek között vált lehetségessé egy baráti, ám mégis másikk ország állambiztonsági szerveinek jelenléte Magyarország területén. Kérdéses még az is, hogy milyen egyezmények értelmében hajthattak végre – az elfogást és őrizetbe vételt leszámítva – önálló állambiztonsági akciókat a keletnémet lakosság vagy egy harmadik ország állampolgárai ellen?

A korszak elején, vagyis az 1960-as években, a Stasival együttműködve a magyar állambiztonsági szervek is megfigyelték az ide érkező kelet- és nyugatnémet turistákat, valamint azon balatoni szállások, vendéglátóhelyek vezetőit, dolgozóit, magánzállások tulajdonosait, akiknél nyugatnémetek (is) megfordultak. Ez a feladat ekkor még a magyar állambiztonság érdeklődési- és feladatkörével is egybeesett. Míg a balatoni családi és baráti találkozók az 1960-as években javarészt titokban zajlottak – mindkét ország állambiztonságának élénk figyelme mellett – addig az 1980-as években már teljesen nyíltan, titkolózás nélkül történtek. Az utazást általában a nyugatnémet rokonok szervezték – és finanszírozták –, s gyakran közös szállást foglaltak valamennyi családtag számára. Az állambiztonsági szervek vonatkozó dokumentumainak vizsgálata alapján kirajzolódik a magyarországi politikai enyhülés tendenciája, valamint az ellenzéki mozgalmak erősödésével az állambiztonsági munka hangsúlyainak eltolódása is. A kádári Magyarország fokozatosan vált különbözővé a blokk többi országától. A nemzetállami sajátosságok drasztikus elnyomásának időszakát követően ezen eltérések a szocialista időszak utolsó évtizedekben egyre szembetűnőbbé válva sajátos arculatot adtak minden egyes kelet-európai országnak.

Az 1980-as évek átalakulásait tükrözik a két szerv közötti levelezést bonyolító osztályok iratai is. Érzékelhető a magyar állambiztonság figyelmének csökkenése a keletnémet nyaralók ellenőrzése iránt, ezáltal érdeklődési körük eltolódása, a magyar szerv kérdései ugyanis sokkal inkább az ellenzéki személyek utazásaira irányultak. A Stasi tevékenységében viszont éppen ellentétes folyamat rajzolódik ki: nagyon erős figyelem övezte a berlini fal felépítése utáni években a baráti szocialista országokba utazókat, melynek hatékonysága a kiutazók létszámának növekedésével együtt szükségszerűen csökkent. Az 1980-as évek második felében ez a kiemelt figyelem ismét megerősödött, majd az események csúcspontjaként értékelhető 1989-es évben érte el maximumát, hiszen az NDK léte és fennmaradása volt a tét. Ezzel szemben a magyar állambiztonság érdeklődési körébe (és kapacitásába) 1989-ben már szinte alig fértek bele a keletnémetekkel kapcsolatos ügyek, akik ugyan egyre nagyobb számban érkeztek, de a magyarországi és a nemzetközi események sűrűsödése közepette nem élveztek akkora figyelmet sem

¹⁴ A témáról bővebben l. DALOS 2003a.; DALOS 2003b.

a politika szereplői, sem a sajtó, sem pedig a közvélemény részéről, mint ahogy ez mai szemmel nézve tűnhet.¹⁵

Bár a keletnémet állam statisztikai mutatói alapján a legjobb gazdasági teljesítményt nyújtotta a szocialista blokk országai között, ez mégsem párosult pozitívan megélt jó életminőséggel.¹⁶ Az NDK-állampolgárok számára Magyarország már 1964-ben is egy szabadabb légkörű ország képét mutatta saját lakóhelyükhöz képest, ami az évtizedek folyamán csak fokozódott. Az egyre szélesebb árubőség, a magánszektor fokozatos engedélyezése és elterjedése, a politikai légkör viszonylagos enyhülése mind-mind érzékelhetővé váltak a baráti országok turistái számára is. Az itt szerzett élményekkel hazatérő nyaralók így a rendszert belülről bomlasztó, állambiztonsági veszélyt jelentő, gyanús elemekké válhattak hazájukban. Azonban egy balatoni nyaralás az NDK, illetve a Stasi szemszögéből más okok miatt is „veszélyes” lehetett. A keletnémet állampolgárok számára ugyanis itt nem csak a finom őszibarack és a divatos pulóverek miatt tűnt szürkébbnek a hazai valóság. Az igazi kontrasztot és kísértést az évről évre egyre több nyugatnémet nyaraló jelentette, akik divatosabb ruháikkal, autóikkal, vastag pénztárcájukkal a disszidálás gondolatát ébreszthették a keletnémet állampolgárokban. Sok – a belső német határ, illetve a berlini fal által kettészakított – család, rokon vagy barát tartotta a kapcsolatot a balatoni nyaralásokon keresztül, illetve több, akár évtizedes barátsággá vagy házassággá alakuló kapcsolat is kialakult az üdülések közben.

Munkám alapvetően levéltári források – vagyis a két ország egykori állambiztonsági szerveinek iratait őrző archívumok iratállományának – szisztematikusan feltárásával készült.¹⁷ A hétéves kutatómunka során feltárt óriási iratmennyiség rendszerezése, az MfS magyarországi operatív csoportja történetének rekonstrukciója és az állambiztonsági együttműködés csomópontjainak kijelölése, a közel három évtizedes korszak belső cezúráinak felállítása jelentette a legnehezebb feladatot. A kötet szerkezete alapvetően az NDK Állambiztonsági Minisztérium magyarországi operatív csoportjának történetét követi. Az egyes fejezetek, valamint alfejezetek a belső időhatárok alapján rajzolódnak ki, miközben a Stasi magyarországi jelenlétének keretet adó állambiztonsági együttműködés története is lényeges szerepet kap. Az operatív csoport magyarországi tevékenységét természetesen meghatározta a két Németország viszonyának alakulása, a magyar-

¹⁵ OPLATKA 2008. 82.

¹⁶ FULBROOK 2008. 60–62.

¹⁷ 2008-ban megkezdett kutatásaimat az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, ÁBTL, Budapest, valamint a berlini Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik, az Egykori NDK Állambiztonsági Szerveinek Iratait Kezelő Szövetségi Megbízott Hivatala, vagyis a BStU levéltárában végeztem. Levéltári kutatásokat folytattam továbbá a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, az Open Society Archive-ban Budapesten és a berlini Bundesarchivban, vagyis a Szövetségi Levéltárban.

országi idegenforgalom és állambiztonsági ellenőrzésének enyhülése, azonban a munka szerkezetét, az egyes fejezetek időhatárait és kereteit az operatív csoport jól szakaszolható tevékenységének belső cezúrái alapján állapítottam meg. Nem tartottam célravezetőnek külön fejezetben ismertetni a Stasi történetét, az operatív csoport szempontjából fontos szervezeti egységek intézménytörténete, feladatkörük és belső struktúrájuk átalakulása a vonatkozó fejezetekben kapott helyet. A Stasi magyarországi tevékenységét, az NDK fennállása szempontjából értelmezhető hatékonyságát, eredményességét munkám összegzésében értékelem. E ponton csupán annyit jegyzek meg, hogy a „meghosszabbított fal” létezését a történelmi események – a sors fintoraként – igazolták. Az NDK létét ténylegesen veszélyeztette a baráti országokban nyaraló keletnémetek disszidálása, e veszélyforrást azonban az állambiztonsági gyakorlat, a Stasi kihelyezett operatív csoportjai sem tudták kivédeni.

A személyes sorsok megismerése, az emberek hétköznapijaiba, meglesett életükbe való, még kutatóként is illetéktelen bepillantás alázatot és tiszteletet követel, hiszen egy emberi élet, egy család tönkretételét sosem lehet és sosem szabad csupán a tudományos kutatás tárgyaként kezelni. Köszönettel tartozom mindazoknak, akik életük során, akarataik ellenére, és többnyire tudtuk nélkül váltak megfigyeltekké, ugyanis irataikból megismerhettem az állambiztonsági szervek tevékenységét, de személyes életük részleteit, titkaikat is, amely által ők maguk tették lehetővé a kutatómunkámat. Ennek szellemében ajánlom e kötetet mindazoknak, akiknek még a nyaralását is megfigyelték.

* * *

Itt szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik segítettek munkámat, akik nélkül a kötet nem jöhetett volna létre. Köszönet illeti elsősorban témavezetőmet, Gyarmati Györgyöt türelméért, bátorításáért, fáradhatatlan következetességéért. Köszönöm a Pécsi Tudományegyetem Történettudományi Intézetében töltött éveim során a kollégáimtól kapott támogatást, különös tekintettel Fischer Ferenc, Gerhard Seewann, Dévényi Anna, Csibi Norbert, Gózszy Zoltán és Vitári Zsolt támogatását. A kötet jelen formájában való megjelenése Bánkuti Gábor értő és kritikus észrevételeinek köszönhető, ám a hibákért a kritika kizárólag engem illet.

Köszönettel tartozom az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában kapott támogatásért Palasik Máriának, Okváth Imrének és Cserényi-Zsitnyányi Ildikónak. Köszönöm Georg Herbstrittnek, a BStU kutatójának, valamint Christian Domnitznak, tragikus hirtelenséggel elhunyt berlini kollégámnak, hogy kutatásaikkal és írásaikkal előttem járva megkönnyítették számomra a kutatómunkát, valamint a téma szakértőiként javaslataikkal segítettek a hatalmas iratállományban való eligazodást. Dalos Györgynek a *Balaton-brigád* című könyvéért tartozom köszönettel, Can Togay Jánosnak a *Deutsche Einheit am Balaton – Német egység*

a *Balatonnál* című kiállítás megálmodásáért és létrehozásáért, Forgách Péternek pedig a kiállítás anyaga alapján elkészített, azonos című filmjéért, megtiszteltetés, hogy részt vehettem ezekben a projektekben.¹⁸

Köszönet illeti azon könyvtárak és levéltárak munkatársait, akik munkájukkal segítettek kutatásaimat, hálával tartozom az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára munkatársainak, referenseimnek Orbán Baláznak és Soós Mihálynak. Külön köszönet illeti Babette Pechet, a berlini BStU levéltárosát, akinek hat éven át tartó lelkes és odaadó segítségével nélkül nem valósulhatott volna meg ez a kutatás. A levéltári munkám során körülbelül 300 ezer oldalnyi iratot nézett át előzetesen, mindig rendelkezésemre állt, teljesítette kéréseimet, fáradhatatlanul készítette az általam kért másolatokat.

A jelen kötet alapját képező doktori dolgozatom elkészítését a Jedlik Ányos Doktorjelölti Ösztöndíj támogatása tette lehetővé.¹⁹ A magyarországi és németországi levéltári kutatásokat a berlini Collegium Hungaricum *Deutsche Einheit am Balaton – Német egység a Balatonnál* című kutatási projektje, a Klebelsberg Kunó Ösztöndíj,²⁰ a Deutscher Akademischer Austauschdienst,²¹ azaz a Német Akadémiai Csereprogram fiatal kutatói ösztöndíja, valamint a *Kollaboráció a szocialista korszakban. Az állambiztonság társadalomtörténeti forrásai* című, OTKA K-104408 számú kutatócsoport támogatta,²² amelyet ezúton is megköszönök.

¹⁸ A 2008 szeptemberében megkezdett kutatásom első eredményei a projekt során megvalósult háromnyelvű, Berlinben 2009. október 17-én megnyílt intermedialis kiállítás, valamint az azonos című film történeti háttérét képezte, válogatott levéltári források közlésének, a kiállítási katalógus állambiztonsági témájú szövegeinek elkészítését alapozta meg: <http://balaton.hungaricum.de/>; utolsó megnyitás: 2015. június 6.

¹⁹ A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. *Az egykori Német Demokratikus Köztársaság Állambiztonsági Minisztérium operatív csoportjának magyarországi tevékenysége, együttműködés a magyar és a keletnémet állambiztonsági szervek között, 1964–1989* című kutatói pályázatomban 2013. október 1. és 2014. szeptember 30. között részesült a Jedlik Ányos Doktorjelölti Ösztöndíj támogatásában. A támogatott kutatási projekt absztraktját l. <http://nemzetikivalosag.hu/web/guest/bolcseszettudomanyok1>; utolsó megnyitás: 2015. június 6.

²⁰ A magyar történelem külföldi közgyűjteményekben lévő forrásainak feltárását elősegítő Klebelsberg Kunó Ösztöndíj 2009 májusa és szeptembere között, valamint 2013 júliusában és augusztusában támogatta németországi levéltári kutatásaimat.

²¹ A Deutscher Akademischer Austauschdienst, DAAD, fiatal kutatókat támogató ösztöndíjában 2009 szeptemberétől 2010 januárjáig részesültem.

²² Az Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának Történettudományi Intézete, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára és a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történettudományi Intézete *Kollaboráció a szocialista korszakban. Az állambiztonság társadalomtörténeti forrásai* című, Dr. HORVÁTH Sándor vezetésével működő OTKA kutatócsoportnak 2012 szeptemberétől vagyok tagja. Erre l. <http://nyilvanos.otka-palyazat.hu/index.php?menuid=930&lang=HU&num=104408>; utolsó megnyitás: 2015. június 6.

A fentiekén túl köszönöm családtagjaim és barátaim türelmét, hogy elfogadták és eltúrték állandó távolléteimet, valamint fáradhatatlanul olvasták és korrektúrájukkal ellátták az elkészült szövegváltozatokat. Legfőképpen pedig köszönöm kedvenc könyvtárosomnak, Miszler Tamásnak, hogy mindvégig teljes mértékben támogatta munkámat, nélküle ez a kötet sem jöhetett volna létre.